

FIRTOSVÁRALJA KÉSŐ RÓMAI – KORA BIZÁNCI ÉREMLELETE ÚJRA FELFEDEZETT LEVÉLTÁRI ADATOK TÜKRÉBEN 1. rész*

SOMOGYI PÉTER

A kora középkori Erdély ma ismert legnagyobb éremkincse 1831-ben került elő Firtosváralján, a falu fölött emelkedő Firtos hegyén. A késő római – kora bizánci aranypénzek azóta is foglalkoztatják a tudományt, honnan eredt ez a hatalmas vagyon, ki rejthette el és mi célból a Firtos tetején? Máig meglévő darabjainból hét a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, négy pedig a kolozsvári Erdélyi Történelmi Nemzeti Múzeum Éremtárában található. Az éremkincs összetételével és történelmi interpretációjával sokan foglalkoztak tudományos igénnyel. Jelen cikk szerzőjének levéltári kutatásai alapján a korábban ismert 19-ről 54-re sikerült növelnie a meghatározható és leírható firtosi aranyak számát, ugyanakkor néhány firtosinak tartott érme eredetét megkérdőjelezve leszűkítette a kincs kezdő és záró darabjainak korát. Eszerint a legkésőbbi érmék I. Iustinianus császár (527–565) korából valók, ennek megfelelően elrejtésük a gepidák avarok előli menekülését jelezne az 567 utáni években.

BEVEZETÉS

A székelyföldi Firtosváralja fölött emelkedő Firtos hegyén véletlenül felfedezett, régi aranypénzekből álló kincslet az előkerülése óta eltelt közel két évszázadban számtalan embert foglalkoztatott. Ezek sorát természetesen az abban közvetlenül érintettek nyitják: a szerencsés találók, a talált aranyak felvásárlói, viszonteladói. Utánuk következnek a kincstalálás feljelentői, majd a hivatalos személyek, akik a feljelentés igazát vizsgálták és a törvény erejével léptek fel a talált aranypénzek megszerzése érdekében. Majd színre léptek a gyűjtők, akiknek különböző úton-módon sikerült hozzájutniuk az immár Erdély-szerte elhíresült firtosi aranyakhoz. Az 1840-es évektől a Firtos környékén megforduló, a vidék történelme és régiségei iránt érdeklődő erdélyi magyar, székely és szász értelmiségiek, külföldi utazók figyelme is a kincslet felé fordult. S azóta Firtosváralja éremlelete napjainkig fel-felbukkan a korszakot tárgyaló történelmi és régészeti munkákban.¹

Az aranypénzek mesébe illő megtalálása, majd az ennek nyomán kitört "aranyláz" számos hivatalos irat-ban került rögzítésre, és ezek a levéltári források egyfajta kortörténeti kincsesbányaként is felhasználhatók. Bennük gyakran több az információ a 19. századi állapotokról, mint a kutatás témájáról, a késő római – kora bizánci időszakról. A magyar régészetben nem példa nélküli az ilyen történelmi nyomozás, elég csak Móra Ferenc kincskereső történeteire gondolni (MÓRA 1979). Bóna István is több őskori lelet vagy népvándorlás kori kincs vizsgálatánál fordult a levéltári forrásokhoz (BÓNA 1986; 1983), újabban pedig Prohászka Péter egész kötetre való regényes történetet tett közzé (PROHÁSZKA 2005; 2008). A jelen cikk első része ugyancsak a levéltárakban szerencsésen megőrződött jegyzőkönyvek, hivatalos akták, határozatok adataira épül, a második rész pedig az éremkincs összetételét és az aranyak elrejtése idején a Firtos környékén fennállott történelmi helyzetet mutatja be.

AZ ARANYAKNAK HÍRE TERJED

1831 júliusában a fenyegető kolerajárvány ellenére is megtartották a Margit-napi országos vásárt Medgyesen. Sokan eljöttek a Nagy-Küküllő menti kis szász városba, még messzi vidékről is, hogy adjanak-vegyenek, eszmét cseréljenek, hozzák-vigyék a híreket. Noha egy ilyen több napig tartó országos vásáron rengeteg féle portéka gazdát cserélt, talán a legtapasztaltabb vásárolók is elcsodálkozhattak azon, hogy egy öreg székely furcsa aranypénzeket kínál megvételre. A firtosváraljai Györffi István sokáig próbálkozott, de

* A tanulmány második részét folyóiratunk 2018. őszi számában azonos címmel közöljük (A szerk.).

¹ Az éremlelet kutatástörténetéhez lásd SOMOGYI 2015: 58–76.

hiába. A teljesen ismeretlen és idegen kinézetű pénzdarabok láttán az emberek nyilván gyanakodtak, és a kért árat nem volt hajlandó megadni senki. Végül mégiscsak akadtak vevők: egy Győrffi István előtt ismeretlen zsidó 45 ezüsthúszasért vett meg három érmét, míg a mezőbodoni Márton János ugyancsak hármát, de már 46 ezüsthúszasért. Mivel földijei közül nem Győrffi István volt az egyetlen, aki ilyesfajta pénzeket kínált, hamar elterjedt a hír, hogy Firtosváralja határában nemrég régi aranyakra bukkantak, melyeket most több szerencsés találó is a medgyesi sokadalomban próbál minél előbb pénzzé tenni. Ha valaki tehát valamilyen okból éppen ilyen vásárfiára vágyott, most kedvező áron vehetett egy-két darabot. Azt nyilván sem az aranyakat kínáló firtosváraljai székelyek, sem az aranyakat megvásárló személyek nem tudták – vagy ha igen, nemigen törődhetek vele –, hogy a földben talált régi kincsek adásvétele törvénybe ütközött.

Ebben az időben ugyanis a Habsburg Birodalom területén, így tehát az Erdélyben is talált kincsekről úgy rendelkeztek, hogy azok fémértéke harmadrészben a találót, harmadrészben a földtulajdonost, harmadrészben pedig az államkincstárt illeti. A földben talált régiségekre a bécsi Császári Régiségtárnak elővásárlási joga volt. Az államkincstár és a földtulajdonosok anyagi és a Régiségtár régészeti érdekeit biztosítandó, a helyi hatóságok feladata volt, hogy a bejelentett kincsleletek előkerülési körülményeit tisztázzák, feljegyezzék, a talált tárgyakat lefoglalják s leltárba vegyék. Ezután a lefoglalt tárgyak a vonatkozó aktákkal együtt az Udvari Kancellária közvetítésével a Régiségtárba kerültek. Ott a gyűjteménybe való felvételre méltó darabokat fémértékükön megváltották, míg az érdektelen tárgyakat visszajuttatták a helyileg illetékes hivatalokhoz. Noha a visszaküldött ezüst- és aranytárgyakat fémértékben bárki megvásárolhatta, a bevett gyakorlat az volt, hogy azokat beolvasztani való nemesfémként a legközelebbi pénzverde szerezte meg. Miután minden tárgy vevőre talált, sor kerülhetett a találókat, a földtulajdonosokat és az államot illető harmadok kifizetésére. Mivel bizonyítható eltitkolás esetén a találónak járó harmad is az államkincstárra szállt, ennek tisztázására a kincsleletek ügyében folytatott vizsgálatok mindig nagy súlyt fektettek.²

Egy Kissárosi Szentkirályi Sándor nevezetű úriember ugyancsak vett volna a medgyesi sokadalomban kínált régi aranyakból. Márton Ferenc, a váraljai székely, akit megszólított, akkor már azonban egyetlenegy darabbal sem szolgálhatott, csak az ígérettel, hogy legközelebbi alkalommal majd vinni fog neki. Márton ígérete végül is ígéret maradt, amit Szentkirályi annyira zokon vett, hogy a Firtosváralján talált aranyakról és azok Medgyesen való adásvételéről az illetékes hatóságnál feljelentést tett. Feljelentő egyébként akadt több is. A legelső közöttük egy nyugállományú hadnagy, Gerendi László volt, aki már a vásár előtti napokban értesíthette az Erdélyi Nagyfejedelemség pénzügyeiért felelős Királyi Kincstárt, a Nagyszebenben székelő Thesaurariatust, hogy az udvarhelyi székely székhez tartozó Firtosváralja helységben az emberek számos aranyérmet találtak (1. ábra). A Thesaurarius ugyanis már július 14-én, azaz még a medgyesi vásár ideje alatt utasította a marosvásárhelyi Királyi Közügyigazgatóságot, hivatalos latin nevén a Fiscalis Directoratust, hogy kiküldött hivatalnokok által nyomoztassa ki a feljelentés igazát, és a nyomozati jegyzőkönyvet a lefoglalt kincssel együtt, valamint a találónak és a lelőhely tulajdonosának a nekik arányosan kiadandó részre vonatkozó nyilatkozatával küldje meg. Mivel Gerendi László feljelentését a következő napokban még több hasonló, így a Szentkirályi Sándoré is követte, egy héttel később, július 21-én, a Thesaurarius ismét utasította a Fiscalis Directoratust az ügy kivizsgálására.³

² Mert az erdélyi akkori törvény szerint ki saját földjében elásott régi kincset talált, abból egy harmadot a Fiscusnak köteleztetett adni, azt ha eltitkolta, rekkesztette, büntetésül az egész összeg elvételétől tőle [...] Hakik pedig más tulajdonos földében fedeztek fel, s kaptak ily kincset, egy harmad ugyan őket, más a föld tulajdonosát, de harmadik akkor is a Fiscust illette. Mily értékű összeg tartatott oly kincsnek, melyből a Fiscust rész illette? Felsőbb rendeletek nyomán a szokás úgy állapította meg: olyan mely 100 tallérnál többet ért. Vö. Román Tudományos Akadémia Könyvtára Kolozsvár, Nagyajtai Kovács István hagyatéka, Székelyek, avarok, gepidák, hunok, rómaiak története a székelyekre vonatkozóan. UnitKtár MsU 1179, 12. kötet, 19r; PROHÁSZKA 2002: 54, 63. j. Olykor megesett, hogy az állam a találók javára lemondott a kincstárnak járó harmadról (BERNHARD-WALCHER 1999: 21).

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535 sz. ügyirat, Investigatio, 11r-v. Márton Ferenc vallomásából; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius F 200, 1832.7267. sz. ügyirat, 3r.

1. ábra: Firtosváralja és környéke az első katonai felmérés (1769–1773) 160. szelvényén

A HIVATALOS VIZSGÁLAT ÉS AZ AZT KÖVETŐ PEREK

Az erdélyi közigazgatás egyébként nehézkes és lomha gépezetének fogaskerekei ezúttal meglepő gyorsasággal lendültek mozgásba. Most nemcsak a Thesaurarius, hanem a Fiscalis Directoratus is fürgének bizonyult: rendeletére a Királyi Tábla két íródeákja már augusztus 18-án, azaz az első feljelentést követő ötödik héten Firtosváraljára érkezett, és megkezdte a kincslet után való nyomozást (2. ábra).

A két írnok, Bogya József és Faragó László módszeresen láttak munkához. Először is tanúkat kerestek Firtosváralján, de a szomszédos falvakban, így Atyhában, Etéden és Korondon is. Az esketésekből, azaz a beidézett tanúk eskü alatt tett vallomásaiból nemcsak azt derült ki, hogy mikor, hol és hogyan kerültek elő a vizsgálódásuk tárgyát képező aranyak, hanem ötven-hatvan olyan személy is ismertté vált, akiket a tanúk mint aranypénzek találóit vagy vásárlóit meg is neveztek. Ezen személyek egy része azután külön vizsgálat alá vettetett, melynek során az írnokok a „gyanúsítottak” által talált vagy birtokolt aranyak tényleges száma felől érdeklődtek, és ha valaki tagadott vagy ellentmondásba keveredett, azt keresztkérdésekkel, a tanúvallomásokkal való szembesítéssel próbálták beismerni a vallomásra bírni. A helyszíni vizsgálat augusztus 25-én ért véget. Marosvásárhelyre visszaérkezve az írnokok szeptember 5-én még kikérdeztek egy firtosi aranyakat vásárló helybeli fűszerkereskedőt is.

A vizsgálat lefolyásának és eredményének összefoglalása már lényegesen több időt vett igénybe, mert az erről készült aktát a Fiscalis Directoratus a Thesaurariusnak csak három hónap múlva, december 3-án küldte el. Az aktához azonban a Királyi Kincstár által hón óhajtott aranyakból egyetlen darabot sem mellékelhetett. Mégpedig azért nem, mert a találóként vagy vásárlóként kihallgatott személyek közül csak 14 firtosváraljai lakos ismerte be, hogy az aranyakból még mindig bírnak, összesen 61 darabot. Ezeket a székelyek nemesi jogállása miatt azonban nem lehetett tőlük elkobozni, önként pedig nem volt hajlandó

2. ábra: Firtosvárálja és a falutól északra emelkedő Firtos hegye (fotó: Deák Jenő, forrás: <http://www.erdelyiturizmus.hu/galeriaphp?kepId=12245&idTipus=0&id=3437&fejId=0&galId=0&kepCsop=2>, letöltve 2018. július 27.)

megválni senki sem a szép pénzérméktől. Ezért a Fiscalis Directoratus az esethez fűzött állásfoglalásában azt javasolta a Thesaurariusnak, hogy a kincsből az államkincstárnak törvényesen járó harmadot jogi úton, méghozzá a helyileg illetékes Udvarhelyszék altörvényszéke, a *sedria partialis* előtt követelje.

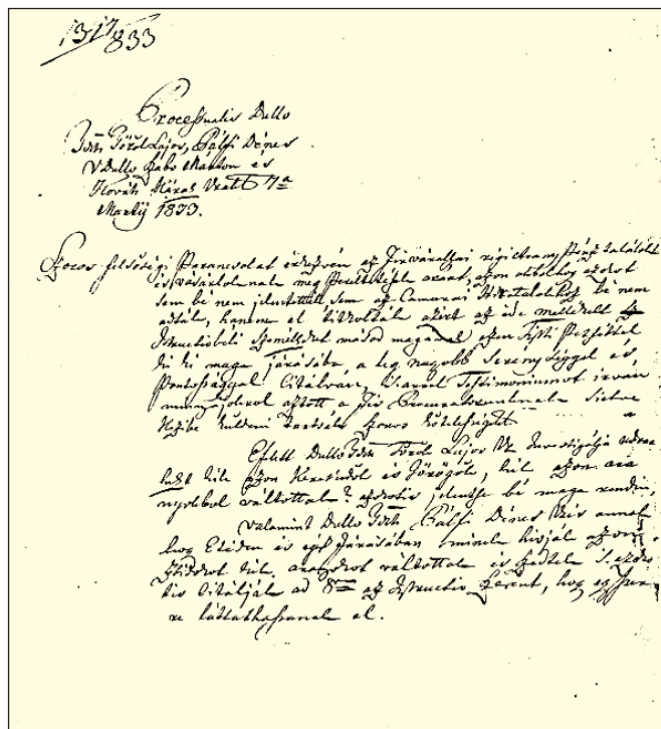
A bírósági útra, ha nem is önként és nem is azonnal, de végül mégiscsak rákényszerült a kincstár. Egy 1833. március 7-én kelt leiratban Udvarhelyszék hivatala így utasította Török Lajos, Pálfi Dénes, Dullo Szabó Márton és Kováts Károly dullókat, azaz járási szolgabírókat: *Szoros felsőségi parancsolat érkezvén az Firtosvárallyai régi Arany Pénz találóknak és vásárlóknak megpereltetések aránt, azon okból, hogy azokat sem bé nem juttatták, sem az Camarai Hivatalokhoz bé nem adták, hanem el titkolták azért az ide mellékelt Instructiobeli személyeket másod magával azon Tiszti Pecséttel ki ki maga járásába, a legnagyobb serénységgel és pontossággal citálván, arról Testimoniumot írván minnyájokrol aztott, a Fis. Procuratorunknak sietve kezébe küldeni tartsák szoros kötelességül. Efelett Dullo Tekts Török Lajos Úr Investigálja Udvarhelyt két azon kereskedőt és görögöt, kik azon aranyokat váltottak? Azokatis jelentse bé maga rendin, valamint Dullo Tekts Pálfi Dénes Úr is annak, hogy Etéden és egész járásában minek hívják azon zsidókat kik aranyokat váltottak és szedtek. Azokatis citálják ad 8nro az Instructio szerint, hogy egyszerre láttathassanak el⁴ (3. ábra).*

A négy dullónak szóló utasítással megszakad a Gubernium, a Thesaurarius és az Udvarhelyszék levéltárában a firtosváráljai aranypénzeket tárgyaló és napjainkig megőrződött akták sora.⁵ Arra nézve, hogy a *sedria partialis* előtt lefolytatott perekon a talált aranyakból néhányat az államkincstár javára mégiscsak lefoglalhattak,

⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Udvarhelyszék Levéltára, 1833.317. sz. ügyirat.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. és 1832.7267. sz. ügyiratok; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Gubernium, F 46, 1832.4821. sz. ügyirat.

csak két közvetett adatunk van az 1850-es évekből. Sebestyén Gergely (1803–1868), 1830 és 1849 között a kolozsvári jogliceum tanára a firtosváraljai aranyak közül nemcsak látott kilencet, hanem le is írta azokat. Hogy ezt mikor és hol tette, arról Sebestyén ugyan nem nyilatkozott, de mivel 1830-tól Székelyudvarhelyen bíraskodott, könnyen lehet, hogy az ott lefoglalt aranyak közül írt le néhányat (SZINNYEI 1909: Sebestyén Gergely címszó). Sőt még vásárolhatott is belőlük, mert Lázár László gróf (1780–1864), az 1830-as években az Erdélyi Nagyfejedelemség egyik kancellárja, Sebestyén bírótól több Firtosváralján talált aranypénzt kapott. Másfelől Kövári László (1819–1907), a neves erdélyi történész, Erdély régiségeit bemutató, 1852-ben megjelent könyvében így írt az éremkincsről: *Mit összegyűjthetének a még fületlen gomboknak is elkeresztelt aranyokból, odamutatnak, miszerint kilencz császárnak voltak közte pénzei: legtöbb volt a Justinianus, Theodosius, Pulcheria és Marcianus korából* (KÖVÁRI 1852: 187). Az összegyűjtött aranyak említése is amellettszól, hogy az aranypénzek egy részét bírósági úton lefoglalhatták, s amint ezt a pénzeket verető uralkodókra vonatkozó adatok mutatják, jegyzékbe is vehették.

3. ábra: A firtosváraljai aranypénzek ügyében keletkezett és napjainkig megőrződött akták sorát záró utolsó irat 1833. március 7-ről. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Udvarhelyszék Levéltára, 1833.317. sz. ügyirat

AZ ELSŐ ARANYAK ELŐKERÜLÉSE ÉS AZ „ARANYLÁZ”

A tanúk és a kikérdezett pénztalálók mindegyike úgy beszélt el, hogy a vizsgálat alá vett régi aranypénzek július elején a 76 esztendő Sánta István szántóföldjéből kerültek elő, mely a falu fölött emelkedő Firtos hegyen, a Felső-tetőn feküdt. Az első aranyak felfedezését Bálint István 12 éves szolgainasa, a kecsesi Pál Dani így adta elő: *Én meg Mondom igazán, hogy több gyermekekkel künn járván a Marhákkal, hallottam, hogy Bálint Péternek a fia Pista, egy szép Arany pénzt kapott volna a Firtuson, egyszer kérdém tréfából tölle Pista Te! mond meg, hol kapád azt a szép Arany Pénzt? Mellyre ő engemet, a Gazdámnak, Bálint István ö Kegyelmeének a Firtuson, a Felső tetőn lévő Szántó Földéhez vezetvén, és egy Bikfa Csutko felé mutattván, azt mondá: Ahajt kaptam ni! ekkor én oda mentem a Csutko Felé, és nem meszsze a Csutaktól a Föld Szinén, nem Edénybe, mindjárt ahajt hármát kaptam, még az éle mind ki látszott a Földből, amint az első ki mosta volt, azzal én nagy römmel haza futottam, és Gazdámnak meg mutattam, Gazdám pedig töllem elvévén azokat, nézegette, és a Faluba Déák Györgynek, Bálint Péternek, tám a Papnak is, és még Másoknak is mutogatta, én pedig ismét vissza mentem az krökhez estve pedig haza jöttem, és le feküdtem, azért, hogy azután mit tsináltak, nem tudom.*⁶

Azt, hogy azután mi történt, Déák János, az első aranykeresők egyike így mondta el: *Eztet halván magam is Vetsernye tájba többekkel edgyütt ki mentem, és mindjárt keresgéltni kezdettem a Bálint István Szántó Földébe (mivel meg tudtam, hogy a Gyermekek ott kapták volt) és hát tsakhamar az Ugar Szántásba, éppen az Eke Nyomán a Borozda alatt nem igen távul egymástól elszorva két darabot kaptam [...] Ezután estve lévén, haza mentem, de Vatsora után ismét ki mentem...*⁷ Márton Józseftől pedig azt tudták meg az írnokok, hogy

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 6r-v. Pál Dani vallomásából.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 19r-v. Déák János vallomásából.

az éjszakába nyúló aranykeresést követően nemcsak a váráljaiak, hanem a környékbeli falvak lakossága is még hetekig a Firtosra járt aranyászni: ...estve oda ki mentek a Firtusra és az említett Szánto Földnek nagy részit el fogván, ki Gyertya, ki Méts világánál, Ki pedig Fenyőviláglo mellett Némelly kapával, más Ásoval, és Vaskalánnal piszkáltuk, vájtuk, turtuk az Ugart, egyik itt, másik amott, Ki ahol helyett foglalhatott, és amilyen Szerentséje volt, ki egyett, ki kettőt hármát, négyet, ötöt, Ki pedig hat darab szép Aranyot kapott. Másnap reggel az egészsz Falu kijött, és az egészsz Szánto Földöt el lepven, azt ásták, turták a Földöt kezek között morzsálták, el futamodván pedig annakutána tsak hamar a Hir a Vidékbe, hogy tudniillik a Firtuson Aranyokat találtak az egészsz környékbe, ide hozzánk közelebb fekvő Faluknak, ugy-mint: Pálfalva, Csehifalva, Martonos, Ketsed, Agyha, Korond, Tordátfalva, Énlaka, és még több Isten tudgya mitsoda Faluknak Lakossi Seregestül oda todultak, ughogy, két, három Száz Ember is volt egyszerre ottan Ásoval, Kapával, nem tsak vájták, ásták hanem Némelly egy egy darabot felis szántot, mások Kezeikkel dörzsölték, és rostáltákis a földöt, és ugy keresték az Aranyot [...] a Szánto Földnek tulajdonossa Bálint István eö Kegyelme meg látván, hogy az egészsz Földét elgázolták és haszonvehetetlené tették a Pénz keresők, Tiszti petséttel el tiltotta onnan az embereket, és ettőlvalo Félelmünkbe nem mentünk többet oda. Ellenben a Környékbéli Falusiak azzal semmit sem gondolván egészsz Csoportokkal mentenek fel, és még némelly most is keresgél ottan.⁸

Az aranyat termő szántó birtokosa, Bálint István vallomásából az is kiviláglik, hogy az aranyak miért nem egy csomóban, hanem a föld közepén álló nagy bükkfa gyökerei körül, a szántásban szétszóródva, imitt-amott kerültek elő: Jo Uraim! En a Koporsohoz igen közel állo Öreg Ember vagyok, és igaz lelkem esmérere szerént mondom: hogy én sem égszer, sem mászor, azon Szánto Földembe nem kaptam semmit is. Hiszem ha valamikor valamit kaptam volna, minden Embernek tsak vagy on esze – és én magam is tsak több vigyazással, ügyelettel lettem volna, azon Szánto Földem aránt – Igaz ugyan, hogy amiolta azon Földeket Szántás alá vettük, én már ötödik versen Szántottam fel, de én bizony soha sem kaptam semmit is, nem is kaphattam én Uraim! – mert azon Földemnek közepe táján volt egy nagy Bikfa, mely miatt a közepit soha fel nem Szánthattam. – Ezen Bikfát a Marhákkal ottan járok annyira el égették, hogy le esett, le esvén ezen Fa, annak Gyükerei gyengülni kezdettek annyira, hogy közelebb, közelebb estem hozzája az ekével – és epen ezen Fának még meg maradott gyökerei körül kezdették kapni az Arany Pénzeket, az Ugar tetején, és már az egész Csutakot is ki ásták, és az egész Földemet elpusztították.⁹ (4. ábra)

A vizsgálati jegyzőkönyvből idézett vallomásrészletek alapján nem kétséges, hogy az aranypénzeket eredetileg egy sekély gödörben, egy csomóban rejtették el. A barázdákban akkor szóródtak szét, amikor

4. ábra: Napjainkban kiégetett bükkfa a Firtos déli lejtőjén. Ilyen lehetett a Bálint István szántója közepén egykoron álló, gyökerei között aranyakat rejtő fa is (fotó: Sófalvi András)

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurariatus, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 7v. Márton József vallomásából.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurariatus, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 5r-v. Bálint István vallomásából.

a legutóbbi szántás során az ekevas már a gyökerektől korábban hozzáférhetetlen rejtekhelyet is elérte. A szántást végző gazda azonban ebből nem vett észre semmit. Egy kiadás felhőszakadás is kellett ahhoz, hogy a földet már csak unaloműzésből vizslató marhaőrző gyerekek felfigyeljenek az eső által kimosott, sárgán csillogó „kavicsokra”. S mert a hírre rögvést a hegyre futó falusiak is találtak még belőlük eleget, kitört a környéken az "aranyláz". Így esett, hogy a Firtoson egykor elrejtett aranypénzek nem egy vagy leg-feljebb két-három, hanem sok-sok kézbe kerültek. Azt, hogy a találók végül is hányan voltak, kideríteni persze már nem lehetett. Ezzel az írnokok is tisztában voltak, mert a találóként ismertté vált ötven-hatvan firtosváraljai személy listáját azzal a megjegyzéssel zárták, hogy a szomszédos falvakból is sokan találtak aranyakat, de ezek személyazonosságát nem sikerült megállapítaniuk.

A TALÁLT ARANYAK ÚTRA KELNEK

Ha korábban nem is, de legkésőbb az augusztusi vizsgálat során az azt lefolytató írnokoktól minden érintett megtudhatta, hogy a földben talált régi kincsek felől miként rendelkezik a törvény. Elképzelhetjük az emberek csalódását, amikor közölték velük, hogy a találók a kincset a hatóságnak jelenteni és beszolgáltatni kötelesek, s akik azt eltitkolják, amint ezt ők is tették, azoknak abból semmi nem jár. Még a törvényt tisztelő, becsületes találóknak is csak a kincs becsült fémértékének a harmada jut, amit a hivatalos eljárás lezárulta után kaphatnak majd meg valamikor. Nem csoda tehát, hogy a balszerencsésükre név szerint ismertté vált és kikérdezett találók a nekik tulajdonított aranyakból minél kevesebbet vallottak be, s amit bevallottak, azok zöméről is azt állították, hogy időközben már eladták.

A szerencsés találók többsége szűkölködő szegény ember volt. Ők az aranyakat valóban hamar pénzzé tették, hogy adósságuktól, adóhátralékuktól ilyen nem várt módon szabaduljanak. Így esett, hogy az augusztusi vizsgálatig az aranypénzek jelentős része már többször is gazdát cserélt, és a vásárlók, viszonteladók révén a firtosi aranypénzek szétszóródtak Erdélyben. A már említett Márton János által három a Mezőségre került, egy pedig egy ismeretlen úriember révén Gyergyóba. János Zsigmond, egy székelykeresztúri örmény kereskedő 11 darabot vett, de 11 aranyról tudtak egy etédi gazdag székely, Kelemen Pál birtokában is. Volt vásárló a közeli Kőröspatakról és a valamivel távolabbi Székelyudvarhelyről is. Egyesek pedig, így a firtosváraljai Bálint Mihály, András Ferenc és Sófalvi Miklós, adójukat Firtoson talált aranyakkal rótták le Székelyudvarhelyen, melyek darabját az adóbehajtó – anélkül, hogy furcsállotta volna – ugyancsak 15 ezüsthúzasért számolta el.¹⁰

Szenkovits Dávid örmény kereskedő Etédre sátoztott állított a Firtos alatt és pántlikáért, fejtőért, keszkenőért, borsért és egyéb fűszerszámmért, de törökbúzáért és készpénzért is váltotta az aranyakat, s ilyenformán több tanú állítása szerint is több mint száz aranypénz birtokába jutott. Szenkovits azonban, akit az írnokok augusztus 23-án Etéden kérdeztek ki, csak tíz aranypénz vásárlását vallotta be, és azt is csak azért, mert azokat már azóta eladta, méghozzá egy Fogarasi Demeter nevezetű marosvásárhelyi fűszerkereskedőnek. Szeptember 5-én Fogarasi Demetert is kikérdezték, akitől az aranyak felől érdeklődő kancellisták a következőket tudták meg: *Én, az igaz, hogy azon említett Örménytől Szenkovits Dávidtól 10. régi Theodosius Császár idejébéli szép Aranyokat igenis magamhoz váltottam, darabját 15. Rforintonkon válto Czédulában, gondolván, hogy talám én is valamit nyerek rajtak, sokaknak itten mutattam, megtudván eztett Ilgos Horváth Albert Uris, kért, hogy adnék egyet által, által is adtam, de igen jó Emberem lévén, csak úgy adtam a mint vettem, az az 15 Rforinton. Csakhamar annak utána, hogy vettem, Portékáért el menvén Brassoba a már 9. darabb aranyot ottan egy idegen, és előttem esmeretlen Kereskedőnek darabját 16. Rforinton el adtam.*¹¹ Szenkovitsról évek múltán azt beszélték Etéden, hogy aranyait ...bévitte török földre, lókereskedő lett, s [...] Brassoban a sparkassába 20.000 pengő forintja van letéve... Firtosváralján még az 1930-as években is emlékeztek rá, mint zsidó házalóra, aki az aranypénzeket nagyban vásárolta fel a faluban.¹²

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 10r, 14v, 16v-17r, 17v és 27v.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 23v. Fogarasi Demeter vallomásából.

¹² Fekete Sámuel 1858. június 26-án kelt levele. Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára Cluj-Napoca, Nagyajtai Kovács István hagyatéka, Kovács Istvánhoz írodott levelek; Ferenczi 1939, 60.

*Individuorum quod quosdam summi in Firtos Várallya
paravimus et huiusmodi sunt, occasione Investigacionis
et Inquisitionis, etc. 1831. Firtos.*

Inventores	Invenit	Legationum
1 ^o Sigismundus Andorfi	1. Inquis. 33. Sept. 1. p. 1. p. 1.	
2 ^o Michael Dalmat Somor	1. Inquis. 33. Sept. 2. p. 1. p. 1.	
3 ^o Gábor Dal	1. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
4 ^o Nicolaus Andorfi	1. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
5 ^o Sigismundus Andorfi	2. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
6 ^o Stephanus Dalmat	3. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
7 ^o Michael, ac Georgius Dalmat	4. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
8 ^o Stephanus Dalmat	5. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
9 ^o Stephanus Dal	6. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
10 ^o Michael Andorfi	7. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
11 ^o Stephanus Andorfi	8. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
12 ^o Stephanus Andorfi	9. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
13 ^o Georgius Dalmat	10. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	
14 ^o Stephanus Dal	11. Inquis. 33. Sept. 132. p. 1.	

Summi et.

5. ábra: A talált aranyai birtoklását bevalló személyek listája. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 27r.

Ilyen körülmények között az írnokok a Firtoson talált aranypénzek eredeti számát, a kincs nagyságát nem deríthették ki. Végül 237 darab aranypénzt sikerült összeírniuk, melyből azonban már csak 61-et találtak meg 14 firtosváráljai személynél (5. ábra). De a bevallottan meglévő darabokkal sem tehettek többet, minthogy további elidegenítésüket a falubíróval megtiltassák: *Firtus várallyai Falus Biro Márton Sigmond Uram! Ezen hivatalos írásunk által tartozó kötelességivé tesszük kelmednek azt: hogy a Törvényesen általunk véghez vitt Esketés és Investigatio uttyán a F.várallyai lakosoknak kezében talált aranyokat, mellyeket ők az oda való Határon, az ugynevezett Firtus felső tetőn több versen egy szánto földben el szorva találatnak, Kinél Kinél olly formán bé tiltani el ne mulassa, hogy a további e tárgyban téendő Felsőbb Rendelésig el ne költsék, el ne idegenítsék, mert az ellenkező esetben terhes Büntetés alá fognak esni. F.várallyán 25a Aug. 1831. Bogyá Josef és Farago László Királyi Fiscalis Cancellisták.*¹³

A Firtoson talált aranyérmek ügyében lefolytatott vizsgálat során a kikérdezett személyek, de maguk a kérdező írnokok is mindig csak régi aranyokról, régi szép pénzekről beszéltek, az éremképekről és a köriratokról, vagy hogy ezek miféle pénzek voltak, nem ejtettek szót. Hogy miért nem, csak találgatni lehet, mert a soha nem látott, furcsa tárgyak nyilván felkeltették az emberek érdeklődését. Tudjuk, hogy a tanácstalan firtosváráljai találók aranyait a papnak is megmutatták, aki a feliratokból, mivel azok latinul íródtak, már könnyen kibetűzhette a pénzeket verető uralkodók nevét. Ugyanezt megtehették volna az írnokok is, akiknek viszont az aranyait inkább eltitkolni igyekvő falusiak nyilván nem mutogatták azokat. Ha mégis, akkor csak a hivatalos vizsgálaton kívül, mint magánszemélyeknek, amiről természetesen nem készült protokoll. De az is elképzelhető, hogy a számtalan találó miatt a vártnál jóval körülményesebben alakult nyomozás során az írnokok nem is gondoltak arra, hogy az aranyak közelebbi mibenlétét is firtassák, vagy ha igen, nem tartották fontosnak feljegyezni. Akár ezért történt, akár azért, a Thesaurariusnak megküldött vizsgálati jegyzőkönyvben és az ügyben utána keletkezett, 1833. március 7-ig követhető iratokban arról, hogy végül is milyen aranyakat találtak a Firtoson, mindössze egyetlenegyszer van utalás, méghozzá Fogarasi Demeter vallomásában, aki beismerte, ...hogy azon említett Örménytől Szenkovits Dávidtól 10. régi Theodosius Császár idejébéli szép Aranyokat igenis... magához váltott. De mert a történetírás három Theodosius császárt is számon tart, Fogarasi aranyai lehettek I. Theodosius (379–395), II. Theodosius (408–450), vagy akár III. Theodosius (715–717) idejéből is. Sajnos ennél többet az éremkincs összetételéről a korabeli hivatalos iratokból nem lehetett megtudni.

BIBLIOGRÁFIA

BERNHARD-WALCHER, ALFRED 1999:

Der Schatzfund I von Szilágysomlyó. In: Seipel, Wilfried (Hrsg.): *Barbarenschmuck und Römergold. Der Schatz von Szilágysomlyó*. Wien (Kunsthistorisches Museum, Wien), 17–25.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Erdélyi Thesaurarius, F 200, 1831.14535. sz. ügyirat, Investigatio, 25r.

Somogyi Péter • *Firtosváralja késő római – kora bizánci éremlelete újra felfedezett levéltári adatok tükrében 1. rész*

BÓNA ISTVÁN 1983:

A XIX. század nagy avar leletei. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1982–83, 81–160.

—— 1986:

Javarézkori aranyleleteinkről. Fejezetek a magyar ősrégészet múlt század-századeleji történetéből. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18, 21–61.

FEKETE SÁMUEL, NAGYKEDEI 1868:

Régi római és görög pénzek, s érmek. Kolozsvár.

FERENCZI, SÁNDOR 1939:

Der Firtoscher Fund byzantinischer Goldmünzen. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 62, 59–78.

HOREDŢ, KURT – SZÉKELY, ZOLTÁN – MOLNÁR, ISTVÁN 1962:

Săpăturile de la Porumbenii Mici. *Materiale şi Cercetări Arheologice* 8, 633–641.

JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS 1901:

Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest.

KÖVÁRI LÁSZLÓ 1852:

Erdély régiségei. 1. kötet. Pest.

MÓRA FERENC 1979:

Igazlátók (Vál. és szerk. Lengyel Dénes). Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

NEIGEBEUR, JOHANN FERDINAND 1851:

Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt.

NYÁRÁDI ZSOLT 2011:

Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben. In: Körösfői Zsolt (szerk.): *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában.* Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum, 321–375.

ORBÁN BALÁZS 1868:

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. 1. kötet: *Udvarhelyszék.* Pest.

PROHÁSZKA PÉTER 2002:

A nagyszentmiklósi kincs megtalálásának és a bécsi császári és királyi Régiségtárba kerülésének története. In: Garam Éva (szerk.): *Az avarok aránya: A nagyszentmiklósi kincs* (Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása). Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Helikon. 47–56.

—— 2005:

Kincsek a levéltárból I. Budapest.

—— 2008:

Kincsek a levéltárból II. Budapest.

Somogyi Péter • Firtosváralja késő római – kora bizánci éremlelete újra felfedezett levéltári adatok tükrében 1. rész

—— 2009:

Der Fund von Kleinschelken (Siebenbürgen, 1856) im Lichte neuentdeckter Archivdaten. In: Wołoszyn, Marcin (ed.): Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th century. Moravia Magna, Serbia Polona 3, Kraków 417–448.

—— 2015:

A firtosi bizánci éremkincs lelőhelyének azonosítása. *Keresztény Magvető* 121/1, 57–92

—— 2016:

Der spätromisch-frühbyzantinische Münzfund von Firtosváralja (Siebenbürgen, 1831) im Lichte neuentdeckter Archivdaten. *Acta Archaeologica Carpathica* 51, 169–255.

SZINNYEI JÓZSEF 1909:

Magyar írók élete és munkái. 13. kötet. Budapest.

AJÁNLOTT IRODALOM

FERENCZI SÁNDOR 1934:

Firtosvár aranyéremlelete. *Székelység* 4/7–8, 47–61.

JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS 1901:

Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest.

SOMOGYI PÉTER 2000:

Ismeretlen levéltári adatok a Firtos hegyén 1831-ben kapott bizánci aranyokról. *Hazanéző* 9/1, 4–8.

—— 2015:

A firtosi bizánci éremkincs lelőhelyének azonosítása. *Keresztény Magvető* 121/1, 57–92.